

גבורות בין המְצָרִים מהפכים ותהפוכות בסיפורם של פדויי השבי הנאצי

טליה קליינר-דייגי אורנה רון-גלזר
פורום משפחות פדויי השבי¹

הקדמה

כשלושים וחמישה אלף יהודים, גברים ונשים, מהיישוב היהודי בארץ ישראל התגייסו לצבא הבריטי כדי לסייע לבריטים במלחמתם בגרמניה הנאצית ובבעלות בריתה. ראשונים היו כששת אלפים גברים, אשר התגייסו במה שמכונה 'ראשית ההתנדבות'². מרבית מתנדבים אלו, יותר משלושת אלפים איש, התנדבו לפלוגות מקומיות של חיל החפרים הבריטי. היו אלו יחידות הנדסה ובינוי, ועיקר תפקידן היה להקים מערכי ביצורים וחפירות, להניח קווי מים, לסלול כבישים ותשתיות וכן לפרוק ולהעביר אספקות מזון ותחמושת לכוחות הלוחמים בחזית. נוסף על כך שובצו מתנדבים רבים ליחידות הנדסה שונות, כגון פלוגת תפעול נמלים, יחידות מודדים ויחידת מפרקי מוקשים, ומאות אחרים

---

1 פורום משפחות פדויי השבי הוא ארגון התנדבותי של משפחות פדויי השבי הנאצי אשר הוקם ב־2013 ופועל לקידום הנצחה והנחלה של 'כרשת השבי' תוך יצירת שיתופי פעולה ייחודיים ופורצי דרך עם עשרות ארגונים בארץ ובחול, בהם עמותת מורשת חה"י, פרופסור יואב גלבר, אל"ם (במיל) ד"ר אפרים לפיד (לשעבר דובר צה"ל), מוזיאון הלוחם היהודי בלטרון, מוזיאון בית הגדודים, אגף משפחות והנצחה במשרד הביטחון, יד ושם, משרד החינוך ועוד רבים אחרים.

2 ניתן לזהות את 'ראשית ההתנדבות' כבר בניוס ליחידות כגון תותחני החוף באוגוסט 1939. את סופה של 'ראשית ההתנדבות' מקובל לראות בסגירת חיל החפרים אשר התרחשה בקיץ 1942.

גויסו לחיל ההובלה, לחיל הקשר, לחיל האוויר המלכותי וליחידות הראשונות של חיל הרגלים.³

מרבית החפריים,⁴ ראשוני המתנדבים, שירתו בצבא הבריטי עד לימיה האחרונים של המלחמה בחזיתות שונות ומורכבות. מתוך חזיתות אלו, בלב ליבו של מאמר זה, עומדת החזית ביוון שאליה הועברו כ-2,500 חיילים בחורף 1941. כמה חודשים אחרי הגעתם לשם, באפריל 1941 עם תום הקרב על יוון, ספגה תנופת ההתנדבות האדירה שהובילו החפריים מהלומה קשה עם נפילתם בשבי הנאצי של כאלפיים מהם, באירוע שזכה לכינוי 'פרשת השבי'.

התגייסותם של מתנדבי היישוב בכלל ושל החפריים בפרט הייתה באחוז ניכר מקרב האוכלוסייה, ואף שהיוותה מסד מהותי במסע הקמתו של הכוח העברי הלוחם, היא לא חלחלה דיה לתודעה הלאומית הישראלית. הדבר הביא לכך שמאות החללים⁵ שנפלו מקרב החפריים, וכן האסון הגדול שידע היישוב עם נפילתם בשבי של פדויי השבי,⁶ נעלמו גם הם כמעט כליל מהזיכרון, ולאורך שנים נפקד מקומם של החפריים מסיפּר (נרטיב) הלוחם היהודי. שנות פעילותנו בפורום המשפחות העלו לתודעה הציבורית פרשה עלומה זו.

במסגרת שירותם מצאו עצמם החפריים מחפשים דרכי מילוט מציפורני

3 ראשית חיל הרגלים הארץ־ישראלי הוא ביחידות הבאפס, אשר כונו גם הרגימנט המלכותי של קנט המזרחית. יחידות אלו התגייסו כבר בראשית ההתנדבות, ומתוכן קמו יחידות יהודיות אורגניות כבר במהלך 1940. יחידות הבאפס שולבו בהמשך בתוך גדודי הרגימנט הארץ־ישראלי אשר לקראת סוף מלחמת העולם השנייה הפך לבריגדה היהודית.

4 במאמר זה ייעשה שימוש בכינוי 'חפריים' בהתייחס לכל חיילי ראשית ההתנדבות, ללא קשר לשיוכם היחידתי ולגורלם בתום המלחמה: פדויי שבי, חיילים בשירות פעיל, חללים או מי שמקום קבורתם לא נודע.

5 לאורך השנים ישנו קושי לקבוע חד־משמעית את מספר החללים והנעדרים מקרב מגיסי ראשית ההתנדבות ופרשת השבי. פרופ' גלבר קבע במחקרו כי ישנם כמאתיים חללים מפרשת השבי, אך מבדיקה שנערכה עם תחילת פעילותו של פורום המשפחות בשנת 2013 עלה כי רק כמחצית מהם תועדו באתר 'זיכור' של משרד הביטחון. נוסף על כך יש לשים לב להערכתו של פרופ' גלבר כי כמאה חללים נוספים הם 'חללים אלמונים', כנראה נצר אחרון למשפחותיהם, שלא היה מי שיפעל לתיעוד שמם או יתעניין בגורלם עם תום המלחמה. ראה: יואב גלבר, תולדות ההתנדבות: ההתנדבות ומקומה במדיניות הצינית והישוּבית 1939–1942, כרך א', ירושלים: יצחק בן־צבי, תשל"ט–1979, הערת שוליים 279, עמ' 369 (להלן: גלבר, **תולדות ההתנדבות**). ספר 'מפקד השבויים' עתיד לחשוף מידע ארכיוני חדש על החיילים, ובין היתר, יציג נתונים חדשים על אודות החללים והנעדרים.

6 את המושג 'פדויי השבי' טבעו גיבורי הפרשה עם שובם מן המלחמה. לאורך השנים הם התייחסו אל עצמם כ'פדויי השבי' וכך גם נקרא הארגון שאותו ייסדו. בהתייחסם ל'פדויי השבי' כללו הלוחמים גם את נעדרי הפרשה ואת חלליה. יש לציין כי אף שהשתמשו במושג 'פדויי שבי', במרבית המקרים החיילים פדו את עצמם מהשבי בכך ששרדו את שנות השבי הקשות ואת צעדות המוות בתום המלחמה. פרט למספר אירועים חריגים לא התנהל סביב שחרורם פדיון שבי, במונחים שאנו מכירים היום בישראל, הכולל בין היתר עסקאות חילופי שבויים.

הנאצים כשהם במדינה זרה, רחוקים מבתיהם, מארצם וממשימת ההגנה המקורית שאליה התנדבו. הם הגיעו כחלק מכוח המשלוח הבריטי לתמוך בלחימתו של צבא יוון בגרמניה הנאצית, ובדיוק בימים אלו לפני שמונים שנה, חישבו כל צעד שעשו, בידיעה שכל החלטה לא נכונה יכולה לגזור את גורלם דרמטית. חוסר הסדר שאפיין את מהלך נסיגתם של הכוחות הבריטיים מיוון ומכרתים, הביא לאי-ודאות רבה ביישוב על אודות גורלם. הם עצמם לא ידעו האם יצליחו להימלט חזרה לארץ, האם ייאלצו להישאר מאחור ביוון הכבושה ולהפוך הלכה למעשה לחיילי מדינת אויב נמלטים בארץ זרה, או חמור מכך האם גורלם יהיה להפוך לשבויי מלחמה בידי הנאצים. כך, עם שוך הקרבות ביוון, נקטע באחת מסלול שירותם הצבאי ונפגעה רוח העשייה, אשר דחפה אותם שנה וחצי קודם לכן ללשכות הגיוס הבריטיות.

במאמר זה נסקור שלושה היבטים בקורותיהם של פדויי השבי:

1. **בין מנהיגות בריטית לעברית:** התמודדותם עם הפינוי הבהול וחסר הסדר (פְּאוֹטִי) מיוון ולאחריו עם אסון הנפילה בשבי. אירועים אלה גרמו, בין היתר, לאובדן שדרת הפיקוד הצבאית הבריטית, מה שדרש מהם להקים מתוכם שדרת פיקוד ארץ-ישראלית עצמאית.
2. **בין חזיתות, תפקידים ומשימות:** הפיכתם מחיילים תומכי לחימה ביחידות עורפיות ללוחמים למעשה (דה-פקטו) ובהמשך לשבויי מלחמה אשר המשיכו לפעול במישורים צבאיים אך גם אזרחיים כנגד הגרמנים.
3. **חיילים יהודים ציונים:** עמידתם האיתנה על הדגשת זהותם היהודית-ציונית-צבאית שהייתה ייחודית באותם הימים גם ביחס ליהודים בצבאות אחרים בעולם וגם בעיקר בהתחשב במעמדם כשבויים בידי הנאצים. תהליכים ואירועים אלו, ועוד רבים אחרים, שאותם לא נסקור במאמר זה, הציבו את החפרים אל מול שירות צבאי ייחודי. הם היו בחוד החנית של מהפכים לאומיים גדולים ונכחו ראשונים בחזיתות ובאירועים דרמטיים במישורים צבאיים ואזרחיים. הם התמודדו והסתגלו, לרוב תוך כדי תנועה וללא הכנה מוקדמת, עם תהפוכות אדירות במצבם הצבאי והאישי. על אף המורכבות ועל אף הייחודיות שאפיינו את שירותם הצבאי, הם שבו עם תום המלחמה לארץ והמשיכו להילחם על הקמת המדינה והצבא העברי. נציין כי שני הפרקים הראשונים של מאמר זה אשר סוקרים את הרקע הכללי לקרב על יוון ולגיוס המתנדבים הארץ-ישראלים לצבא הבריטי

נסמכים רובם ככולם על מחקרו של פרופסור יואב גלבר.⁷ משפחות פדויי השבי לדורותיהן חבות לפרופ' גלבר חוב ענק, על שחקר ותיעד את האירועים בימים שבהם לא הרבו לדבר על הפרשה.

רקע - הקרב על יוון

מלחמת איטליה-יוון, אשר הסתיימה באפריל 1941, עם כניסת כוחות גרמניה הנאצית לאתונה ועם הנפת דגל הרייך הגרמני מעל האקרופוליס, החלה ב-1940 כעימות בין איטליה ויוון. העימות הלך והתעצם והביא להצטרפותן של מדינות נוספות לקרב אשר ניתן לזהות בו שלוש מערכות עיקריות:

המערכה הראשונה, שבה היו מעורבות איטליה ויוון בלבד, החלה ב-28 באוקטובר 1940 בעקבות סירובו של ראש ממשלת יוון דאז יואניס מטאקסס להיכנע למנהיג איטליה בניטו מוסוליני ולהניח לו לעבור בשטחי יוון ובכך לערער על ריבונותה. הסירוב היווני ושאיפותיה של איטליה להפוך למעצמה צבאית במרחב הים התיכון והבלקן הביאו למתקפה איטלקית ביוון במטרה לכבוש אותה.

היוונים גייסו כוחות ועתודות, בהם חיילים יהודים רבים מבני העם היווני,⁸ ביעילות ויצאו להגן על מולדתם. אף שהאיטלקים היו בעלי יתרון טכנולוגי ומספרי בולט, הם נכשלו במערכה זו. היוונים הפגינו רוח לחימה עזה והיכרות טובה יותר עם התנאים בשטח ועם מזג האוויר החורפי. הם הצליחו להדוף את המתקפה האיטלקית ואף לכבוש חלקים מאלבניה, שבה היו ריכוזים רבים של הצבא האיטלקי. במערכה זו העניקו הבריטים ליוונים תמיכה מוגבלת של כוח חלוץ קטן שנשלח לשם ובו אנשי חילות הקשר, הציווד, ההובלה וגם מספר אנשי צוות קרקע של טייסות חיל האוויר המלכותי.⁹ למרות ניצחונם ניכר מחיר מערכה זו על צבא יוון אשר נשחק באופן ניכר. אומנם רוח הלחימה לא נפגעה, אך רמות האספקה

7 גלבר, תולדות ההתנדבות, עמ' 1-60.

8 אחת הדוגמאות הבולטות ביותר לשירות יהודים בצבא יוון היא סיפורו של קולונל מרדכי פריזיס, מפקד באוגדת הרגלים 8, אשר נהרג בקרב במערכה הראשונה על יוון כאשר הוא עמד בראש כוחותיו. בנרטיב ההיסטורי היווני נתפס פריזיס כאחד מגיבוריה הבולטים של מלחמה זו. על גבורתו ואומץ ליבו הוענקו לו עיטורים גבוהים רבים, ועל שמו נקראו עשרות רחובות ברחבי יוון, ובכללם באתונה (מתוך: אתר מוזיאון הלוחם היהודי בלטרון).

9 גלבר, תולדות ההתנדבות, עמ' 366.

והתחמושת, שמלכתחילה היו נחותות, התדלדלו עוד יותר, וכעת נוספו חללים ופצועים רבים אשר פגעו מהותית בסד"כ כוח האדם הזמין להמשיך להגן על המולדת היוונית.

אדולף היטלר, פיהרר גרמניה הנאצית, זיהה את החולשה היוונית וביקש לנצל הזדמנות זו כדי להגן על שדות הנפט ברומניה וכדי ליצור שקט תעשייתי באזור הבלקן טרם הפלישה הגרמנית המתוכננת לברית המועצות.¹⁰ הוא הצטרף למוסוליני, והשניים החלו להיערך עם כוחותיהם בגבול היווני. שאיפה איטלקית-גרמנית משותפת זו לכבוש את יוון חייבה את בריטניה לעמוד לצידה של יוון הפעם באופן בולט. הבריטים הגבירו מאוד את מאמצי הביון שלהם ברומניה, ומטרתם הייתה לאסוף מודיעין עבור כוחות בעלות הברית שהחלו נערכים ביוון לקראת הפלישה הצפויה.¹¹ בד בבד הוציאה בריטניה לדרך כוח משלוח גדול,¹² אשר כלל שלוש דיוויזיות (בריטית, אוסטרלית וניו זילנדית). ייעודן היה לבלום עם צבא יוון את המתקפה המשולבת של האיטלקים ושל הגרמנים. נוסף על כוחות לוחמים רבים נדרשו הבריטים לשלוח ליוון, כחלק מכוח המשלוח, גם כוחות עזר רבים. תפקידם של כוחות אלו היה להכשיר את מערכת הכבישים ביוון, שהייתה הררית ומיושנת ברובה, להכין את אמצעי פריקת האספקות בנמלים השונים, וכמובן, לבצר ולשמור על מצבורי אספקה ונשק מרכזיים. כוח המשלוח הבריטי שיצא ליוון הוסג מאזור הקרבות במדבר המערבי ומנה כ-70 אלף חיילים, לוחמים ואנשי יחידות שירות מרחבי האימפריה הבריטית, ובהן קפריסין והודו. היו בו גם חיילי אנז"ק¹³ רבים וכן כ-2,500 חפרים ארץ-ישראלים, אשר מצאו את עצמם מופתעים לגלות כי הועברו ליוון, למשימה שהייתה שונה מאוד ממשימת ההגנה על ארץ ישראל שאליה התנדבו.

---

10 מבצע 'ברבורסה'.

11 גלבר, **תולדות ההתנדבות**, עמ' 367.

12 ממבצע 'לאסטר' (Operation Luster).

13 גייסות הצבא באוסטרליה ובניו זילנד (ANZAC – Australian and New Zealand Army Corps).

חיילים ארץ-ישראלים ולצידם חיילים מקולוניות בריטיות שונות, מצרים, 1940. מתוך עיזבוננו של טוראי מנחם מנדל שרגר PAL/235, חיל ההובלה – מפדויי השבי

רקע בארץ ישראל

מאז כיבוש ארץ ישראל ב-1917¹⁴ נאלצו הבריטים לאזן בין כוחות ובין אינטרסים שונים, מבית ומחוץ, בנוגע לסוגיות הקשורות בשליטה בארץ ובתושביה. בעיקר נקרעו הבריטים בין הכרת הלאומיות המתעוררת של תושביה הערבים של הארץ ובין שאיפותיו של היישוב היהודי אשר גדל והתפתח. את שני הכוחות המנוגדים האלו שקללו הבריטים אל מול הצורך שלהם לשמור על שקט תעשייתי בעולם המוסלמי בהודו ובמזרח הרחוק, שם היו להם אינטרסים כלכליים רבים, בין היתר, בדמותם של מקורות אנרגייה (נפט) רבים.

פרוץ 'המרד הערבי הגדול' בשנת 1936 חייב את השלטון הבריטי להקצות כוחות רבים למשימות של שיטור מקומי. אלה היו יחידות סדירות, אשר

14 עם תום מלחמת העולם הראשונה עברה ארץ ישראל לשליטת הבריטים. בתחילה – במסגרת משטר צבאי (1917–1920), ובהמשך – במסגרת המנדט (1920–1948).

היו אמורות להגן על האיים הבריטיים¹⁵ במקרה של איום בפלישה על בריטניה. נוסף על כך גבה המרד הערבי מהבריטים מחיר דמים כבד, ואף מנע מהם להתפנות לתיקון יסודי (רפורמה) עמוק בהיערכותם הצבאית המקומית, אשר לא התעדכן ממלחמת העולם הראשונה.¹⁶

לא רק לפני הבריטים העמיד המרד הערבי אתגרים ביטחוניים, אלא גם לפני היישוב היהודי בארץ, אשר מנה פחות מחצי מיליון איש. באותם הימים הוא נדרש להתמודד עם אתגרים מדיניים רבים בדמות 'הספרים הלבנים' הבריטיים, אשר הגבילו מאוד את העלייה לארץ, את רכש הקרקעות וכן את הקמת היישובים החדשים. מלבד זאת התמודד היישוב גם עם הצורך להגן על ההתיישבות העברית, אשר חלקה היה ממוקם בלב אזורי התיישבות ערביים. הגנה זו חייבה כוח מגן עברי, גם אם לא רשמי. על כל הקשיים האלו התווספו גם ניסיונות חוזרים ונשנים של הבריטים להשתלט על הנשק הבלתי חוקי (לגלי) ביישוב - אותו הנשק ששימש למשימות הגנה יישוביות, אך גם נעשה בו שימוש בפעולות התנגדות כלפי שלטונות המנדט. כל אלו הובילו לחשש אמיתי של מנהיגי היישוב באשר ליכולתו להגן על עצמו בעת הצורך.

אין זה מפתיע אפוא שדווקא בתקופה זו של המרד הערבי אפשר למצוא ניצנים ראשוניים של שיתופי פעולה בין מוסדות היישוב ובין שלטונות הצבא הבריטי בנושאים צבאיים.¹⁷ שיתופי פעולה אלו סייעו ליישוב להגדיל את הידע הצבאי שברשות התושבים, אפשרו להזרים נשק חוקי למשימות הגנה יישוביות ומצד שלטונות הצבא הבריטי אפשרו לשחרר כוחות סדירים למשימות אחרות.

ככל שסכנת המלחמה בגרמניה הנאצית הפכה מוחשית יותר, ביקשו הבריטים להמשיך במגמה זו של הקצאת כוחות מקומיים למשימות הגנה על הארץ. הנהגת היישוב בראשות דוד בן-גוריון, חיים ויצמן ומשה שרת

15 ערב מבצע 'דנקרק' שאפו בארץ להחזיר לבריטניה שמונה גדודים סדירים של חיל הרגלים מתוך אחד עשר שהיו מוצבים בארץ כדי לצרפם ל-Home Forces, ואלה נועדו להגן על האיים הבריטיים. בהתייחס ל-Home Forces ראה: גלבר, **תולדות ההתנדבות**, עמ' 20; בהתייחס לצורך לשחרר גייסות סדירים מהארץ ראה: שם, עמ' 59, 64, 70-71; בהתייחס לגדודי חיל הרגלים ראה: שם, עמ' 73.

16 באותה רפורמה צבאית ביקשו הבריטים להקים בסיס לוגיסטי בארץ ישראל עבור המזרח התיכון כולו, אולם תוכנית זו התעכבה עקב המצב הפנימי בארץ. ראה: גלבר, **תולדות ההתנדבות**, עמ' 23.

17 בין היתר, בשיתופי פעולה אלו אפשר למנות את 'הנוטרות' (אשר נקראו גם 'משטרת היישובים' או 'פיריס') ואת 'פלגת הלילה המיוחדת'.

(אז שרתוק) זיהתה את פוטנציאל בניית הכוח העברי הטמון במצב זה וביקשה לנצלו עד תום. היא לא הסתפקה בהסכמה לגייס חיילים ליחידות עבודה מקומיות או להקים גדודים עבריים, כפי שהיה במלחמת העולם הראשונה, אלא תבעה להקים דיוויזיה עברית לוחמת.¹⁸ מולם ניצבה הדיפלומטיה הבריטית, אשר סירבה להיעתר לדרישותיהם המפליגות של מנהיגי היישוב. אך בשטח היו אלו שלטונות הצבא המקומיים אשר פתחו הלכה למעשה את שורותיהם לכוח אדם מקומי, וקראו לגייס מתנדבים מקרב תושבי הארץ, כדי שיתווספו למצבת כוחותיהם במזרח התיכון ולהגנה על גבולות ארץ ישראל.

חיילים ארץ-ישראלים במסדר נשק, סרפנד (צריפון) 1939. מתוך עיזבונו של סרג'נט יעקב בן דב
PAL/286, חיל ההובלה – מפדו"י השבי

הצורך בכוח אדם מגויס מחד גיסא, והרצון לאזן בין האינטרסים הלאומיים היהודיים והערביים המנוגדים מאידך גיסא, היו שני הגורמים העיקריים אשר קבעו את היקף גיוס המתנדבים וההתרחשויות ואת קצבם.

שני גורמים נוספים השפיעו על התפתחות האירועים. הראשונה הייתה הסוכנות היהודית, אשר שימשה כלשכת הקשר בין היישוב ובין שלטונות המנדט. לאורך שנים פעלה הסוכנות בכמה ערוצים, כביכול מנוגדים. ברמה הדיפלומטית היא פעלה להשיג הצהרה גלויה (פומבית) על הקמת דיוויזיה עברית וסירבה רשמית לשתף פעולה עם כל פורמט אחר של התנדבות לצבא הבריטי, אך בשטח פעלה לגייס אנשים אל שורות הצבא, לפעמים במסגרת צווי גיוס אישיים או מכסות יישוביות. גורם נוסף היה הגידול הדרמטי ביישוב בעקבות גלי הגירה רבים, מרביתם בלתי חוקיים, מאירופה במהלך שנות ה-30. גלי הגירה אלו הלכו וגברו ככל שהתקדמו מסעות הכיבוש הגרמניים. הם הביאו עימם לארץ פליטים אירופאים רבים אשר שבעו מנחת זרועם של הגרמנים טרם בריחתם מארצות הולדתם באירופה. פעמים רבות הגיעו פליטים אלו ללא תמיכה כלכלית וללא כל בסיס משפחתי אל ארץ שהיו בה גם כך שיעורי אבטלה גבוהים וביקשו לפעול למיגור האיום הנאצי אשר השפיע על משפחותיהם שנתרו מאחור. ההתנדבות לצבא הבריטי סיפקה למתנדבים הארץ-ישראלים הכנסה ראויה ובטוחה, היוותה עבורם מנגנון רשמי ללימוד מקצועות הצבא, סיפקה להם היכרות עם כלי נשק ואפשרה להם את החזקתם. כמו כן היא אפשרה להם לתמוך מעשית (אופרטיבית) במעצמה היחידה שיצאה להילחם בגרמניה הנאצית.¹⁹

בשלב זה, אשר כאמור זכה לכינוי 'ראשית ההתנדבות', נתנו הבריטים אישור, למגינת ליבם של מנהיגי היישוב ושל המתנדבים עצמם, רק לגיוס יחידות שסיפקו שירותי עזר ליחידות הלוחמות. מתוך ששת אלפי המתנדבים לשירות בגל גיוס זה שובצו יותר משלושת אלפים ליחידות הנדסה שונות שהגדולות ביניהן הן עשר הפלוגות המקומיות של חיל החפרים המלכותי. פלוגות החפרים אשר התחילו עד קיץ 1940, היו מעורבות ערבים ויהודים, ואילו אלו שהתחילו אחרי כן היו פלוגות יהודיות אורגניות - היחידות היהודיות הראשונות בצבא הבריטי.²⁰

---

19 עד למתקפת היפנים את הנמל בפרל הארבור, שבעקבותיה הצטרפה גם ארה"ב למלחמה, הייתה בריטניה המעצמה היחידה שנלחמה בגרמנים.

20 גיוס חיילים ערבים התרחש בראשית ההתנדבות במסגרת עקרון הפאריטי אשר חייב כי מספר המגויסים היהודים יהיה זהה למספר המגויסים הערבים. קצב הגיוס הנמוך יחסית בקרב האוכלוסייה הערבית הביא לכך שבשלב מסוים נטשו הבריטים עיקרון זה לטובת הקמת יחידות יהודיות אורגניות ללא תלות בקצב גיוסם של חיילים ערבים.

במסגרת גיוס כוחות ההנדסה יש לציין גם את המתנדבים לפלוגת תפעול הנמלים (סוורים), ליחידת סילוק פצצות,²¹ לפלוגות מודדים ואחרות. שאר המתנדבים שולבו בתפקידים שונים, בהם נהגים בחיל ההובלה,²² אתתים בחיל הקשר, בצוותים טכניים של חיל האוויר המלכותי וכן רופאים וסניטרים בצוותי רפואה. בגל גיוס זה גם הוקמו יחידות חיל הרגלים הראשונות - הבאפס והרגימנט הארץ-ישראלי. במהלך שירותם פעלו המתנדבים לאורך ציר המדבר המערבי, מצרים-לוב, כחלק מהכוחות הבריטיים אשר דחקו את רגלי האיטלקים שניסו להגיע למצרים. בפועל הם מנעו את כיבושה של מצרים בידי האיטלקים ובכך הגנו על ארץ ישראל מפני סכנת נפילתה בידי מדינות הציר.

כאמור, כוח חלוץ קטן מקרב המתנדבים הארץ-ישראלים יצא לתמוך במערכה הראשונה ביוון כבר בדצמבר 1940. אך זו הייתה תחילתה של המערכה השנייה על יוון והרכבתו של כוח המשלוח הבריטי, ובעקבות זאת בחודשים ינואר-מרץ 1941 יצאו ארץ-ישראלים נוספים לחזית בבלקן, הפעם בכוח גדול של כ-2,500 חיילים.²³

מפיקוד בריטי למנהיגות עברית

עשר פלוגות חפרים התחילו בשנים 1939-1941. לאחר טירונות של שלושה חודשים שכללו תרגילי סדר ומשמעת, אימונים גופניים ולימוד מקצועי של תפקידם, הועברו היחידות זו אחר זו, לפי סדר התחילותן, אל עבר חזית המדבר המערבי שבמצרים-לוב.

תורנויות שמירה, מסדרי בוקר, מסדרי נשק ומסדרי ניקיון, תרגולות ירידה לשטח, אימוני שטח, שיעורי נשק, אימונים מקצועיים ועוד אלמנטים צבאיים רבים אחרים היו חלק בלתי נפרד מחייהם של החיילים הארץ-ישראלים - החפרים.²⁴ היה להם סדר יום ברור ומבנה מדרגי

21 יחידת סילוק פצצות הוקמה בקיץ 1940 ונפתחה בפני מתנדבים מחיל החפרים.

22 בשלב זה גם בחיל ההובלה הוקמו יחידות יהודיות אורגניות - יחידות עבריות להובלה (יע"ל).

23 חלק מהחיילים אשר הגיעו ליוון במסגרת כוח המשלוח היו חיילים ערבים ומתוכם נפלו בשבי הגרמני כארבע מאות חיילים. עם הגיעם לפולין הוחזקו השבויים הערבים במחנות שבויים שונים מאלו שבהם הוחזקו היהודים. פורום משפחות פדויי השבי אינו עוסק בשבויים הערבים.

24 אלכסנדר גלנץ, **המאבק בכבלי השבי**, רחובות: הועד להוצאת הספר, תשכ"ו-1965, עמ' 23-25.

(היררכי), ובו הורכב סגל הפיקוד הבכיר של הפלוגה מקצינים בריטים, אשר שובצו למלאכת הכשרת החיילים בארץ והובלתם בחזית. מעטים מקרב החיילים הארץ-ישראלים זכו להתמנות לתפקידי פיקוד. מי שכן זכה לכך אייש בעיקר תפקידי מש"ק בדרגות סרג'נט (סמל) או קורפורל (רב-טוראי מתקדם), ופעמים רבות הם תיווכו בין הסגל הבריטי לחוגרים.

אימון בהליוגרף ליחידת הקשר הארץ-ישראלית. מתוך עיזבוננו של גדעון לוי , PAL/8607, חיל הקשר

לרוב, אלו היו בעלי ניסיון צבאי פיקודי קודם בצבאות אחרים, אשר קיבלו עדיפות בקבלת דרגות ותפקידים פיקודיים. במקרים מסוימים הושפעו מינויים אלו מלחצי הנהגת היישוב אשר ביקשה, ואף הצליחה במידה מסוימת, לשבץ את אנשיה, רבים מהם מפקדים בארגון ההגנה, לקורסי מפקדים. מטרתה הייתה להכשיר את הסגל (קָדָר) - שכבת המפקדים הבכירים והזוטרים, אשר לפי התכנון תוטל עליהם בעתיד משימת הקמתו והובלתו של הצבא העברי. במסגרת גיוסה של פלוגה 606 התאפשר לקיים את קורס המפקדים הראשון של חיילים עברים, והצלחתם של מתנדבים אלו נעוצה בעובדה שחלקם שולבו בתפקידי פיקוד בחיל הרגלים המתהווה,

ואחרים שולבו כסמלים בחיל החפרים ומדריכים בבסיס הטירוניים.²⁵

בוגרי קורס המפקדים הראשון,²⁶ מרביתם נשלחו ליוון כחלק מכוח המשלוח ואף היו שבויים בגרמניה. מתוך עיזבונו של סרג'נט חיים גלובינסקי PAL/11732, פלוגה 608 חפרים – מפדויי השבי

אורחות החיים הצבאיים, הסדר ומדרג הפיקוד נשמרו באדיקות לאורך שנות שירותם של החיילים בחזית המדבר המערבי ואף בימי הלחימה ביוון כפי שהחייל אהרן ירושלמי, מפדויי השבי, שחזר בזיכרונותיו: מחננו שכן ביער מחוץ לאתונה... האוהלים כולם היו מפוזרים בין העצים, ששימשו הסוואה מעולה מפני הגרמנים. בבוקר השכם הרעים סרג'נט מייג'ור ממושקף, שכולו אומר הדרת - גאון: 'למסדר!' במהרה פקד עלינו לחפור חפירות. כביטול זמן נחשבה בעינינו מלאכת החפירה בקרקע הסלעית. אולם הציות לפקודות בצבא כמוהו כקיום אחד מעשרת

25 גלבר, תולדות ההתנדבות, עמ' 250–251.

26 שמות הבוגרים: יהודה בורסקי, מקס בוצ'צ'ר, יצחק בן־אהרן, בן גרשון, יוסף בנקובר, בוריס גורביץ (גוריאל), חיים גלובינסקי, גרשוני נתן, יוסף דומאי, אורי הנוקד, יצחק וונדרמן (שגב), זכריה ויינר, משה זלפנוינד (עמית), אריה כהן, יהושע כהנא, שלמה לב, יהושע לבל (אריאלי), יוסף לוקסנבורג, יהושע מירון, יחיאל מנוס, יעקב סנוב, נפתלי סנסני, ברוך סקלצקי, משה פלדמן (שדמי), ברוך צאן, אביגדור קירשנצווייג (נאור), יוסף קליין, לב קלר, יעקב קמינצקי (אבני), יעקב ריבקין, שוסטרמן, ישורון שיף, מרדכי שיפמן, יעקב שמידט ואלכסנדר שניאורסון.

הדיברות לפיכך בחרנו באתים הטובים ביותר והחילונו להפוך בקרקע.²⁷ הכוחות הארץ-ישראליים פעלו כמה שבועות בחזית היוונית.²⁸ התקדמות המערכה השנייה על יוון והתמוטטותה ההדרגתית של החזית הצפונית שם הביאו לפתיחתו של מבצע הפינוי מהיבשת.²⁹ במסגרת הפינוי הוגדרו כעשרים נמלי ים שאליהם ניסו הכוחות להגיע כדי לפנותם מיוון.³⁰ טייסות חיל האוויר המלכותי, אשר התפנו קודם לכן מיוון ואשר הקימו את המטה החדש שלהן בהרקליון שבכרתים, הותירו את הכוחות הנסוגים ללא כיסוי אווירי ותחת שליטתם הכמעט בלעדית של מטוסי ה'שטוקה' של חיל האוויר הגרמני. הגרמנים עקבו אחר בריחתם של הכוחות הבריטיים אל חצי האי הפלופונזי, כתשו מהאוויר את השיירות הנסוגות והפציצו אוניות פינוי בנמלים.

היו אלו ימים קשים עבור הכוחות הנסוגים שנאלצו להותיר מאחוריהם אמצעי תחבורה פגועים, כלי נשק, תחמושת ואספקה רבה. הם נאלצו לזנוח מאחוריהם ציוד אישי רב, וספגו פגיעות רבות בנפש, בהן פצועים וחללים רבים, אשר את מרביתם לא היה אפשר להביא לקבורה. החיילים הנסוגים קיבלו פקודת 'פטור', ובעקבות זאת הם הורשו שלא לקיים את פקודות הצבא. הם התבקשו להימלט, ככל יכולתם, משוביהם ואף עודדו אותם לחבל במאמצי המלחמה של האויב ככל האפשר.³¹ ימי הפינוי הביאו עימם אף את התמוטטותה של שדרת הפיקוד הבריטי. ניתוק הקשר עם המפקדות³² ותנאי שטח שחייבו דילוגים מהירים ולא

---

27 אהרן ירושלמי, **שלושה שברחו: פרקי שבי ביוון ובגרמניה**, תל אביב: עיינות, תשי"ז, עמ' 8-9.

28 היחידות הארץ-ישראליות הגיעו ליוון באופן מדורג. הראשונות הגיעו במהלך ינואר 1941, ואילו היחידות האחרונות הגיעו כשבוע וחצי טרם הנפילה בשבי. הן פוזרו לפעילות באזורים שונים ביוון, בין השאר, באזור מעבר התרמופיליס, באזור לאריסה, בחאלקיס ובאתונה.

29 מבצע 'דמון' (Operation Demon) – הדיונים הפנימיים בפיקוד הבריטי הבכיר על מבצע הפינוי כבר החלו ב־11 באפריל 1941, אך מסיבות דיפלומטיות לא התממשו. בשלב זה אפשר למצוא בזיכרונותיהם של החיילים הארץ-ישראלים עדויות לשיח פנימי על אפשרות קריסת החזית ונפילתם בשבי. פקודת הפינוי הרשמית יצאה רק ב־21 באפריל 1941.

30 עוד על מסלול הנסיגה ראה: גלבר, **תולדות ההתנדבות**, עמ' 382-384.

31 עדות אישית למאמצי החבלה של החיילים הארץ-ישראלים אפשר למצוא בזיכרונותיהם של פדויי שבי רבים, בהם מרדכי (מוטאלע) דונרשטיין. ראה: ורדה הוניש, **חיי – סיפורו של מרדכי (מוטאלע) דונרשטיין**, הוצאה כרטית, 2016, עמ' 63 (להלן: הוניש, חיי); יהודה מעודד, **גבול ימים: יומנו של יהודה מעודד**, הוצאת דוקוסטורי – הוצאה פרטית, 2009, עמ' 63 (להלן: מעודד, **גבול ימים**).

32 גלבר, **תולדות ההתנדבות**, עמ' 377.

מוסדרים ממקום למקום, גרמו לכך שהחיילים הארץ-ישראלים מצאו את עצמם פעמים רבות ללא סגל הפיקוד של יחידתם, עצמאים בשטח בקבוצות קטנות, חוברים לכוחות אחרים מכוח המשלוח, רבים מהם אוסטרלים או ניו זילנדים,³³ כפי ששחר הסמל אריה כץ:

התאספנו שמונה סרג'נטים יהודיים במשרד וטיכסנו עצה. רובם היו מיואשים מאוד. חילקנו בינינו אקדוחים שהבאנו משלל לוב... החלטנו שלא ליפול בשבי. המפקד נכנס אלינו והציע לנו, כי נאסוף את כל היהודים שבמחנה וננסה לעבור בלילה את הר האולימפוס ולהתחמק דרך הקו הגרמני... המפקד נתן לנו פקודה לעשות את דרכנו בשניים או שלושה ולהיפגש באתונה... ראינו שמונה אוטומובילים יורדים מן ההר. עצרנו אותם. אלה היו אוסטרליים. הם אמרו שאין להם מקום. טיפסנו על ציר הברזל של הדלת האחורית ונאחזנו בגג, וכך נסענו.³⁴

ניצנים ראשונים לצמיחתה מהשטח של שדרת ההנהגה החדשה, אשר תוביל את החיילים הארץ-ישראלים בשנים הקרובות, כבר אפשר לראות בנמל הפינוי בארגוס. שם נערכה התייעצות פנימית, אשר לא התבססה על הנחיות או על הערכות מצב של מפקדיהם הבריטים, שמהם היו החפריים מנותקים, לגבי סיכוייהם להתפנות מיוון, כפי שעלה מזיכרונותיו של הסמל יוסף אלמוגי³⁵ (אז קרילנבויס):

הבחנתי בקבוצה גדולה של דוברי עברית, הניצבים מחוץ לתור... כמעט כל הדוברים טענו שאין שני לצי הבריטי ואין ספק שכוחו יעמוד לו לבצע פינוי מוצלח כמו זה שבוצע אחד עשר חודשים לפני כן בדנקרק³⁶... ניסיתי לשכנע אותם שטעות בידם. אמרתי להם שהסדרים הולכים ומשתבשים, וכי במצב הנוכחי, במיוחד לאחר שהקשר בינינו לבין מפקדת הפלוגה נותק, עלינו לגלות יוזמה.. נכשלתי במשימה. כמעט כולם הוסיפו להחזיק

33 שם, עמ' 386.

34 מתוך עדותו של אריה כץ, פלוגת חפריים 602, שהיה מוצב בצפון יוון. ראה: זאב שפר, **ספר ההתנדבות: פרשת ההתנדבות הצבאית של יהודי ארץ ישראל במלחמת העולם השנייה**, ירושלים: מוסד ביאליק, תש"ט-1948, עמ' 74 (להלן: שפר, **ספר ההתנדבות**).

35 יוסף אלמוגי, אשר התגייס לחיל החפריים בצו הסוכנות, היה כל חייו פעיל ציבור. בין היתר, שימש שר העבודה, שר השיכון, שר הפיתוח, מזכ"ל מפא"י, ראש עיריית חיפה ויו"ר הסוכנות היהודית.

36 מבצע 'דינמו' (Operation Dynamo), 26 במאי 1940 – 4 ביוני 1940 – מבצע פינוי ימי בספינות מלחמה ובכלי שיט אזרחיים של כ-350 אלף חיילים בריטים וצרפתים מכוח המשלוח לצרפת מחופי דנקריק שבצרפת אל בריטניה, דרך תעלת למאנש. פלוגת החפריים הראשונה, 401, השתתפה בחזית זו.

בדעה שבריטניה הגדולה לא תפקיר אותנו לגורלנו.³⁷ לעיר הנמל קלמטה שבדרום הפלופונו הגיעו הכוחות הנסוגים³⁸ ב-25 באפריל 1941. שם התחווה לחפרים חומרת מצבם. זה היה נמל הפינוי האחרון מיוון, ואליו התנקזו כ-20 אלף חיילים, שטרם פונו מכוח המשלוח הבריטי. מספר מועט של ספינות פינוי הצליחו לעשות את דרכן אל הנמל הקטן, שבדומה לעיר עצמה הופצץ ללא הרף מן האוויר באמצעות מטוסי 'שטוקה' גרמניים. כאשר הגיעו הספינות אל החוף, היה סדר הפינוי ברור וההנחיות הבריטיות הכתיבוהו כך: כוחות לוחמים קודם, ויחידות עזר - בסוף. חלק מהחפרים ניסו לעלות על ספינות הפינוי, אך סורבו מאחר שלא היו כוחות לוחמים.³⁹ גם חפרים אשר סייעו להעלות פצועים לספינות דיווחו כי הורדו מהן מאותה סיבה, ולפעמים הורדו אף שהיה מקום פנוי עבורם. גם כאשר הסבירו כי בשל יהדותם אסור שייפלו בשבי הגרמני, הדבר לא סייע להם. לפיכך הם נשלחו להתחבא בהרים ובמטעים הרבים שהקיפו את העיר והצטרכו להמתין לפינוים. במהלך ארבעת ימי הפינוי נאלצו החפרים לשמוע יותר מפעם אחת את המשפט: "You are Palestinian, you come back tomorrow"⁴⁰ משפט זה נחרט בזיכרונם של רבים.

הערכת מצב שערך מפקד הכוחות במקום, בריגדיר פארינגטון, הובילה אותו, בליל 28 באפריל 1941, לקבל החלטה על כניעת הכוחות בעיר. זה היה אחרי ימי כתישה בלתי פוסקים מהאוויר, לאחר שהובהר לו כי הסתיים הפינוי וכי ספינות נוספות לא יגיעו אל הנמל. היה ברור לו כי לכוחות במקום, מרביתם יחידות עזר שמלכתחילה לא היו חמושות דיין, אין תחמושת או אספקה מספקת כדי לעמוד בקרבות פנים אל מול כוחות

---

37 יוסף אלמוגי, בראש מורם, חיילים ארצישראליים בשבי הנאצי, תל אביב: משרד הבטחון, תש"ן-1989, עמ' 26-27 (להלן: אלמוגי, בראש מורם).

38 בשל אי-הסדר הרב שאפיין את מהלך הפינוי הגיעו הכוחות לעיר בדרכים שונות - ברכבים, במשאיות, ברכבות וחלק אף ברגל. יש לצין כי חלק מהכוחות דיווחו על שהגיעו לעיר ארבעה ימים לפני הנפילה בשבי וחלקם הגיעו בשלבים מאוחרים יותר, אפילו יממה לפני הנפילה בשבי.

39 בעדותו סיפר לנו דוד יחיאלי מפלוגה 603 כי פעמים מספר לא אושר לו לעלות על ספינה מאחר שהוא ארץ ישראלי. עם צאתה של הספינה האחרונה מנמל העיר הוא החליט לשחות אליה. הוא שחה 4 קילומטרים עד שהגיע לספינה והועלה עליה. עם שובו למפקדה במצרים המשיך את שירותו בצבא הבריטי ואף שירת בסוף המלחמה בבריגדה היהודית.

40 ההתייחסות הבריטית למושג Palestinian לא הייתה בהקשר לאומי אלא כהתייחסות ליחידה צבאית מקומית בדומה לחפרים הקפריסאים או לכוחות ה-ANZAC שבאוסטרליה ובניו זילנד. התייחסות זו מיקמה את החפרים אחרונים בתור לפינוי.

הצנחנים והשריון שעשו את דרכם אל העיר. עם הגיעם לקלמטה חברו מפקדיהם הבריטים של החפרים לעמיתיהם הבריטים מיחידות אחרות, ולא שהו עם החיילים הארץ-ישראלים.⁴¹ הנהגתם של החפרים, בפיקודם של שלושת הקצינים היחידים בשטח (נתן גרשוני, יצחק בן-אהרן ושמעון הכהן), החלה תופסת את מקומם של המפקדים הבריטים ודאגה להעביר לחפרים שהיו מפוזרים במטעים ובהרים את הידיעה על החלטת הכניעה וכן את המלצתם להישאר יחדיו ולהיכנע לגרמנים כיחידה מאוחדת וכחלק מהכוחות הבריטיים שנותרו בעיר. המלצתם זו ניתנה על אף פקודת ה'פטור' מאחר שהם זיהו סיכון מוגבר במצבם הייחודי. הקצינים חששו לגורלם של מי שייתפסו בידי הגרמנים מאוחר יותר כשהם לבדם - וייחשבו כיהודים נמלטים ולא כשבויי מלחמה המוגנים תחת אמנת ז'נבה. בעקבות זאת הסמל יוסף אלמוגי ומש"קים נוספים בשטח העבירו מסר זה לכוחות שהיו פזורים בהרים, במטעים וברחבי העיר, ואיגדו את מרביתם יחדיו. למרות המלצתם של המפקדים בשטח היו מי שבחרו לברוח מקלמטה. חלקם הקטן הצליחו במסע בריחתם ומצאו את עצמם שבים למפקדה במצרים, ומשם חזרו לשירות פעיל. היו מי שנתפסו בשלב כזה או אחר בידי הגרמנים וצורפו לחבריהם שנלקחו בשבי בקלמטה, היו מי שהסתתרו שבועות ארוכים ואף שנים בכפרים שונים ברחבי יוון ואף היו מי שחברו לפרטיזנים יוונים ופעלו כנגד הגרמנים. נוסף על כל אלו כמאתיים שבויים נפלו בשבי האיטלקי והובלו מיוון למחנות השבויים שבאיטליה.⁴² בקלמטה זיהו השובים הגרמנים במהירות כי בידיהם קבוצה גדולה של חיילים יהודים. הם חקרו אותם חקירות מעמיקות וביקשו לזהות את האזרחים הגרמנים שמתוכם כדי לנסות להחיל עליהם את החוק הגרמני. בכך קיוו הגרמנים להתייחס אל החיילים היהודים כאל אזרחים גרמנים הנאשמים בבגידה ולא כאל שבויי מלחמה. הללו הפרידו את השבויים הארץ-ישראלים משאר החיילים הבריטים, וחלק מהזמן אף לא העניקו

41 גלבר, **תולדות ההתנדבות**, עמ' 386; מעודד, **גבול ימים**, עמ' 63.

42 השבויים באיטליה הוחזקו שם כשנתיים בעיקר במחנה 'קמפו 65' (Campo 65) הסמוך לעיר אלטמורה. עם פירוק המחנות באיטליה הועברו השבויים, אשר חלקם הוכרזו מפי הבריטים כחללים, לידי הגרמנים, ושם צורפו אל חבריהם במחנות השבויים הגרמניים.

להם את אותן הזכויות שהעניקו לבריטים.⁴³ במחנה המעבר 'מארבורג', שם ניתנו להם מספר השבוי, אף איימו עליהם הגרמנים כי יכניסו אותם לגטו, וממנו לא יצאו חיים.⁴⁴

ישראל גלזר, חיל הקשר, מפדויי השבי הנאצי – במעמד רישומו כשבוי מלחמה, מחנה השבויים וולפסבורג⁴⁵

החיילים הבריטים, שהיו בעצמם חרדים למעמדם בשבי, המשיכו את מגמת ניתוקם מעמיתיהם הארץ-ישראלים שעד לא מזמן היו פקודיהם ביחידות השונות. מצב זה התאפשר בחסות ההפרדה שיצרו הגרמנים ומתוך חששם של הבריטים להיתפס כמי שמסייעים ליהודים. ניתוק זה נמשך כמה חודשים ולמעשה עד להגעת השבויים למחנה השבויים המרכזי באירופה – 'למסדורף 8ב'.⁴⁶ בכך העמיק השבר המנהיגותי שחווי החיילים הארץ-ישראלים עם מפקדיהם הבריטים עוד בימי הפינוי מיוון ונוצר ריק (ואקום) שבתוכו המשיכה לצמוח הנהגתם הפנימית.

43 מעודד, גבול ימים, עמ' 72.

44 הנושא עולה כחוט השני בעדויות רבות של פדויי השבי שהובאו לידיעתנו, בהן עדותו של אריה מנדלברג וזיכרונותיו של שלמה סלע (סלודש) כפי שפרסם בספרו **כבלי השבי – יומנו של חייל עברי בשבי הנאצים 1945–1940**, תל אביב: עם עובד, תש"ו, עמ' 79–80.

45 תמונה זו צולמה כשלושה חודשים אחרי נפילתם בשבי ואחרי שעברו מסע חתחתים מיוון אל מחנות השבויים באירופה. במעמד צילום תמונה זו קיבלו השבויים מספר שבוי בדיסקיט, צמיד שבוי ושמיכה. את פרטיהם תיעדו הגרמנים והועברו, עבור חלקם לראשונה, לצלב האדום. פדויי השבי סיפרו כי תמונה זו הייתה קרן האור הראשונה בתקופת השבי. לראשונה, אחרי חודשים של ניתוק מהעולם, מישהו יודע שהם בחיים ויש סיכוי שהגרמנים לא יחסלו אותם.

46 שרידי המחנה בימי מלחמת העולם השנייה נמצאים כיום בעירייה למבנינוביצה שבשלזיה עילית, פולין.

כאשר הגיעו השבויים הארץ-ישראלים למחנה השבויים המרכזי זיהה בא כוחם של השבויים הבריטים, סרג'נט מייג'ור⁴⁷ סידני שריף, את מצבם הייחודי ופעל להגדירם מול הגרמנים כקבוצה עצמאית. בכך הושלמה ההתנתקות המנהיגותית בין שתי הקבוצות והפכה לרשמית. שלושת הקצינים הארץ-ישראלים, אשר נפלו בשבי בקלמטה, נשלחו למחנה שבויים ייעודי לקצינים ולא השתתפו בניהול השבויים. בשטח צמחה שדרת פיקוד ענפה של מש"קים, תחת הנהגתו של סמל יוסף אלמוגי, אשר מונה רשמית לבא כוחם של השבויים הארץ-ישראלים אל מול הגרמנים. אלמוגי וצוות המפקדים הללו נשאו בנטל הניהול היום-יומי של החיילים במחנה השבויים המרכזי ובמחנות הכפייה השונים שאליהם שלחו הגרמנים. הם לא פסקו מלהוביל את הקבוצה גם בחודשים הקשים של צעדות המוות. יחידות המקור והפלוגות שבהן שירתו החיילים הארץ-ישראלים, בהן הנדסה, חפרים, סוורים, הובלה, קשר ואוויר, חדלו מלהיות רלוונטיים בימי השבי. הנהגת השבויים, שהורכבה גם היא מחיילים מיחידות שונות, התייחסה לכל השבויים באופן אחיד ושווה. היעלמות היחידות והיטמעותם של כלל החיילים אל תוך קהל פדויי השבי היו כל כך מוחלטות עד שנדמה שאין פליאה שגם שנים אחרי משפחות רבות של פדויי שבי אינן יודעות באיזו יחידה צבאית שירת אב המשפחה ונזקקות לשירותי ספר 'מפקד השבויים'⁴⁸ כדי להכיר את שיוכו הצבאי של האב.

הנהגת השבויים הייתה אחראית לכל מגוון הפעילויות שהיו כרוכות בניהול הקבוצה בשנות השבי. היא טיפלה בשיבוצים למחנות העבודה, ארגנה פעולות חינוך, הפעילה קנטינה ונתנה הלוואות למי שנדרשו לכך. כמו כן היא ארגנה את חיי הדת והמסורת, בהם טקסי עונג שבת, חגים ופעולות תרבות, וסייעה בפתרון בעיות וסכסוכים פנימיים בין החיילים. אבל אחד התפקידים החשובים ביותר של הנהגת פדויי השבי, ואולי הכי חשוב, היה עובדת היותה הגורם המתווך בין הגרמנים והשבויים באירועים

47 סרג'נט מייג'ור היא דרגה המקבילה לרס"ל בצה"ל.

48 'מפקד השבויים' הוא מחקר ארכיוני מקיף, ובשנים האחרונות עמלו מתנדבי פורום המשפחות עליו, עד כה מתקציבי משפחות השבויים. ספר 'מפקד השבויים' מכיל פרקי היסטוריה, ניתוחים על מסד הנתונים שהצטבר והרחבה על אירועים מיוחדים. לראשונה הוא יחשוף וינגיש את שמותיהם של אלפי חיילי חיל החפרים – פדויי השבי. ספר זה נוכן להתפרסם במרץ 2020, אך נדחה למועד לא ידוע בשל פרוץ מגפת קורונה.

קיצוניים ובחיכוכים אשר אירעו לא אחת. את כל אלו עשו מפקדי הקבוצה כיחידה אורגנית עצמאית של חיילים ארץ-ישראלים שבויים, עם הנהגה ארץ-ישראלית בלעדית שלא הייתה תלויה בשבויים הבריטים אשר פיקדו עליהם עם גיוסם.

בין חזיתות, תפקידים ומשימות

כבר במלחמת העולם הראשונה ניצבו בריטניה וגרמניה משני עברי המתרס של עימות צבאי שהתנהל כמלחמת חפירות מסורתית. טרם פרוץ מלחמת העולם השנייה התכוננו הבריטים למלחמה ושיערו שתהיה דומה לקודמתה בשיטות הלחימה. מסיבה זו סברו כי יידרש כוח אדם רב כדי להקים את מערכי החפירות והביצורים שלהם יזדקקו. כוח אדם זה, בדמות חיילי חיל החפרים, לא היה אמור לפעול ולעבוד בחזית עצמה, ועל כן צויד בעיקר בכלי עבודה, ורק אחד מכל ארבעה חיילים צויד בנשק אישי.⁴⁹ בפועל, במלחמת העולם השנייה בחזיתות השונות הציגו הגרמנים תורת לחימה חדשה לחלוטין: מתקפת 'בְּלִיצְקְרִיג'. זו הייתה מלחמת בזק אשר שילבה מתקפה קרקעית ממוכנת, תוקפנית (אגרסיבית) ומהירה עם הפצצות אוויר רבות על ריכוזים צבאיים ואזרחיים. היא העבירה את החזית מקווי החפירות הקדמיים המוכרים אחורה אל הקווים העורפיים. הגעתה של החזית אל העורף הייתה הפתעה מוחלטת בחזיתות שבפולין ובצרפת⁵⁰ (1939-1940). הפתעה זו לא דילגה על המשרתים במדבר המערבי ולא על הלוחמים במערכה השנייה של הקרב על יוון ב-1941, ובמידה רבה הכתיבה את אופן התנהלותם של החיילים בשטח ואת מעברם הבלתי נמנע מתומכי לחימה ללוחמים למעשה. את המעבר הזה נדרשו לבצע תוך כדי התפתחות הקרבות. במדבר המערבי דיווחו החיילים על אירועים מהותיים שבהם נמצאו בחזית הלחימה כפי שתיאר החייל אלכסנדר גלנץ בזיכרונותיו:

49 גלבר, *תולדות ההתנדבות*, עמ' 371.

50 לראשונה כגשו את החזית החדשה החפרים הארץ-ישראלים מפלוגה 401 אשר הוצבו באזור העיר ריימס שבצרפת. כאשר החל מבצע הפינוי לדנקרק, הם נדרשו לסגת לטן־מאלו תוך כדי שהם נלחמים פנים אל פנים עם הכוחות הגרמניים. ראה: ספר, *ספר ההתנדבות*, עמ' 55.

הגענו ליעד.⁵¹ הרכבת נעצרה, ירדנו. נערך מסדר קל - מאחר שאפלה עטתה את כל הסביבה עד שקשה היה להבחין במשהו אפילו במרחק של עשרה מטר, העבירו את ההוראות בלחש מאחד לשני. התחלנו לבצר, לפי הוראות המפקד, עמדות במרחק מועט מתחנת הרכבת. תנועותינו ונקישת כלי החפירה עוררו, כפי הנראה, את חשדותיהם של האיטלקים והחלו ממטירים לעברנו כדורים. אנחנו לא השיבנו אש, בכדי שלא לעודד את תשומת ליבם כל עוד איננו מוכנים.

וכך עסקנו בביצורים, שליחת משמרות גישוש להכרת הסביבה וארגון פנימי. לאחר שהכל היה מסודר ומתוכנן כהלכה ולאחר סיקור מדקדק של המפקד, התקדמנו עד למרחק מועט מעמדות האויב והתקפנו אותם התקפת פתע באש מרגמות, מקלעים ושאר סוגי כלי נשק, בליווי צריחות מהממות. האיטלקים התבלבלו וברחו. רדפנו אחריהם עד סולם, שם התפתח קרב קשה שהפיל חללים רבים.⁵²

במהלך שירותם של החפרים בחזית המדבר המערבי הם היו נתונים אף לסכנת חיים מהפצצות האויב או כאשר פילסו דרך בשדות מוקשים בדרכם אל משימותיהם.⁵³

בימי נפילת החזית הצפונית ביוון השתנה תפקידם של החפרים לחלוטין. הם הפכו מתומכי לחימה ללוחמים בשטח, בין היתר, כאשר הוצבו בחזית הצפונית וכאשר מצאו עצמם בקרבות פנים אל פנים אל מול הגרמנים.⁵⁴ אריה כץ⁵⁵ מתאר בעדותו כי הפיל בעצמו מטוס גרמני ואפילו נמצאו עדויות ללחימה בעיר קלמטה, ובמהלכה לקחו החפרים הארץ-ישראלים, עם לוחמים אוסטרלים וניו זילנדים, קבוצה של שבויים גרמנים⁵⁶ בטרם הפכו הם עצמם לשבויי מלחמה.

---

51 היעד היה העיר מרסא מטרות שבגבול מצרים-לוב.

52 גלנץ, המאבק בכבלי השבי, עמ' 28-29.

53 עדותו של אביעזר גולדשטיין - "הנמל הבעור", מתוך: שפר, ספר ההתנדבות, עמ' 56-64.

54 הוניש, חיי, עמ' 63; זיכרונותיו של חיים אברהם פריד "They Call Me Baranovic" כפי שמסרו בני משפחתו; גלבר, תולדות ההתנדבות, הערת שוליים 377, עמ' 389.

55 עדותו של אריה כץ, פלוגת חפרים 602, שהיה מוצב בצפון יוון מתוך: שפר, ספר ההתנדבות, עמ' 74; גלבר, תולדות ההתנדבות, עמ' 373.

56 אלמוגי, בראש מורם, עמ' 30.

מיחידה עורפית שחייליה תומכי לחימה ולא היה חשש שייפלו בשבי, הפכו החפריים לחיילים שפעלו בקו האש. החפריים, שמראש לא צוידו כולם בנשק, מצאו את עצמם מתארגנים ביוון על כלי נשק שננטשו בנסיגה החפוזה, כדי להגן על עצמם וכדי להשיב מלחמה לגרמנים. אולם אף שבפועל היו בחזית, הם מצאו עצמם, בשל מעמדם הפורמלי כיחידת שירות, נדחקים לסוף תור הפינוי עומדים לגורלם כשבויי מלחמה, כפי שהרהר על כך יוסף אלמוגי: "לא אחד מאיתנו נזכר... בוויכוחים שניטשו בין ראשי הסוכנות ופקידי הממשלה הבריטית בקשר להקמת יחידות יהודיות לוחמות. אז נאמר שמוטב להציבנו ביחידות שירותים משום שהלוחמים עלולים ליפול בשבי ולהיחשף בכך לסכנות נוראיות".⁵⁷

פרשה נוספת המסתתרת בין דפי פרשת השבי והקרב על יוון היא פרשת הלוחמים הארץ-ישראלים בקרב על כרתים. כחמש מאות חפריים ארץ-ישראלים הצליחו לצאת מאתונה ובהמשך מקלמטה, אם בפינוי מוסדר או עצמאית, בספינות דייגים. חיילים אלו הגיעו לכרתים שם הגנו על האי במסגרת מבצע 'מרקורי'.⁵⁸ מערכה זו, השלישית במערכות יוון, מסמלת את תום הקרב על יוון ואת נפילתה בידי צבאות מדינות הציר. היא החלה בפלישה מוצנחת של צנחנים גרמנים בשתי גזרות שונות (רְתִימָנוּ-הרקליון, מאלמה-חאניה). המהפך במערכה זו הגיע ביום השני, עם נפילת שדה התעופה במאלמה בידי הגרמנים, דבר אשר אפשר להם להתקדם עם מסעם לכיבוש האי. במהלך הקרב כולו היו הכוחות הבריטיים, ובכללם החיילים הארץ-ישראלים, נתונים להפצצות בלתי פוסקות של הגרמנים, ולא אחת נתקלו בצנחנים גרמנים.

עם נפילתם בשבי נגרעו החיילים הארץ-ישראלים ממצבת הכוחות הפעילים. במשך חודשים ארוכים הם הוכרזו כנעדרים, וחלק ממשפחותיהם אף קיבלו משלטונות הצבא הבריטי הודעה כי יקיריהם נהרגו בקרב. נדמה היה כי בכך תם תפקידם של החפריים במלחמה. אך בפועל, כשנקרתה בידיהם של החיילים הארץ-ישראלים אפשרות, הם פעלו לחבל במאמצי המלחמה הגרמניים כאשר ברחו ממחנות השבויים וחברו למחתרות שונות

57 שם, עמ' 31.

58 מבצע 'מרקורי' נערך בימים 20 במאי 1941 – 1 ביוני 1941.

ולקבוצות פרטיזנים מקומיות.⁵⁹ מקרים נוספים של ניסיונות לפעולות במישור הצבאי ניתן לזהות בחילופי זהויות בין חיילים ארץ-ישראלים ובין טייסים⁶⁰ או ביציאתם בקבוצות בריחה שמטרתן, פעמים רבות, הייתה להבריח טייסים בריטים אל מחוץ למחנות השבויים כדי להחזירם לפעילות צבאית שוטפת.

פרשת הדגל-מצרים 1940 - באדיבות יד יצחק בן צבי-עזבון גרשוני

אך לא רק במישור הצבאי פעלו השבויים הארץ-ישראלים. חודשים ארוכים נדדו פדויי השבי ממחנות השבויים הארעיים ביוון אל מחנות השבויים הקבועים באירופה. עם הגיעם הם השתלבו אט-אט בשגרת מחנות השבויים, וזו כללה, בין היתר, את שליחתם אל מחנות כפייה, שם אולצו לעבוד בכריית פחם, בחטיבת עצים, בתיקון מסילות ברזל ותעלות ימיות וכן בבתי חרושת שונים למשל לנייר או לסוכר.

במהלך עבודתם עבדו השבויים לצידם של אסירי מחנות הכפייה. מרבית

---

59 אחד המקרים המרתקים ביותר שהגיעו לידיעתנו הוא סיפורו של טיבור וינשטיין אשר ברח תשע פעמים ממחנות השבויים וחזר בכל פעם לעיר הולדתו בודפשט שבהונגריה כדי לסייע למחתרת היהודית ולבין הבריטי. עדותו נמצאת ביד ושם.

60 אחד מהם הוא סיפורו של ניסים בוטון אשר החליף זהויות עם הארוולד אשלי נורמן, טייס אוסטרלי.

האסירים היו יהודי אירופה, שנשלחו למחנות העבודה עם חיסול הקהילות היהודיות בפולין, בגרמניה ובמקומות אחרים באירופה. זה היה מפגש ייחודי וראשון מסוגו של חיילים יהודים מארץ ישראל עם אחיהם היהודים הנאנקים תחת ציפורני המשטר הנאצי.

אנחנו התאמצנו למצוא מגע שהוא בינינו, שידעו לפחות על קיומנו, אפשר נכניס שביב תקוה לחייהם האפלים. במאמצים בלתי פוסקים עלה בידנו... להודיע להם, כי אנחנו יהודים שנפלו בשבי... וכי רבים הם הישראלים הנלחמים בחיה הנאצית בכל החזיתות. לשאלתם" - "מה?! חיילים ישראלים?! האם קיים משהו מעין זה בעולם?! - נענו - "ולא עוד אלא שקיימת כמעט מדינת ישראל". למשמע הבשורות הטובות האלה נעצרה שנשימתם ופרצו בבכי מרוב שמחה.⁶¹

פדויי השבי לא יכלו להתעלם ממצבם הקשה של אחיהם היהודים ופעלו לסייע לאסירי מחנות הכפייה בדרכים שמעבר למתן עידוד רוחני. עדויות רבות לקשר ייחודי זה אפשר למצוא בזיכרונותיהם של פדויי השבי, שם דיווחו על מקרים של העברת מים, מזון וסיגריות⁶² לאסירים היהודים, ואפילו מקרים של הברחת יהודים אל מחנות השבויים או אל שורות הצועדים בימים הקשים של צעדות המוות, מתוך הבנה כי סיכוייהם לשרוד כשבויי מלחמה גבוהים יותר.

פעם קרה מקרה שממש לא יאומן בתנאי השבי בגרמניה הנאצית, כאשר אחד החיילים שלנו ראה בעת עבודה בתעלה, חייל גרמני מכה ברובה יהודי חלש וחסר הגנה - התנפל עליו בחימה, הוציא מידי את הרובה ואיים שיירה בו. לבבות עובדי הכפייה בכל עבר עצרו מדפוק, החיילים הגרמניים האחרים דרכו את כלי נשקם, מוכנים לירות. ייתכן שמגודל ההפתעה נמנע אסון רציני, והגרמנים השתיקו את העניין.

בפגישת הברור שנערכה עם יוסף אלמוגי, לא רק שהעניין הושכח, אלא שעוד השיגו את הסכמת הגרמנים למתן עזרה ליהודי אושוויץ, וזאת, תמורת כמה אלפי סיגריות אנגליות, המטבע העובר לסוחר באותה עת,

61 גלזר, המאבק בכבלי השבי, עמ' 177.

62 סיגריות היו אמצעי שוחד פופולרי מאוד באותם הימים במחנות השבויים. לסיגריות הבריטיות שאותן קיבלו שבויים הארץ-ישראלים דרך חבילות הצלב האדום הבריטי היה ערך רב בעיני הגרמנים, והם סחרו בהן תמורת טבטות שונות והעלמות עין מאירועים שהיו אסורים על פי מדיניות המחנה.

ומספר קילוגרמים של קפה.⁶³

נראה אפוא כי התמורות שעברו פדויי השבי, בתפקידיהם ובסוג העשייה שהיו מעורבים בהם, היו גדולות מאוד. אף שהיו אמורים להיות תומכי לחימה ביחידה עורפית, בפועל הם הפכו להיות לוחמים תוך כדי תנועה. עם נפילתם בשבי הופנו בתחילה כל משאביהם להישרדותם האישית וללכידותם הקבוצתית. משאלו התבססו, עם הגיעם למחנות השבויים המרכזיים באירופה, עברה פעילותם למישור האזרחי במתן סיוע לאחיהם היהודים שעימם נפגשו בעבודות הכפייה. עשייה צבאית מסוימת המשיכה להתקיים גם בקרב החיילים שברחו מהשבי וחברו לקבוצות פרטיזנים, גם במחנות השבויים באירופה בעת ניסיונותיהם לחבל במאמצי המלחמה הגרמניים בתחבולות שונות, וגם בניסיונות בריחה רבים ממחנות השבויים, חלקם נועדו להבריח טייסים בריטים. היו מי שקיבלו מדליות מיוחדות על פועלם והיו שאף זכו לכבוד מיוחד והוזמנו לקבלת פנים עם מלך אנגליה בארמון בקינגהאם בתום המלחמה.⁶⁴

חיילים יהודים ציונים

מתנדבי היישוב לא היו היהודים היחידים בעולם שיצאו להילחם במכונת המלחמה הגרמנית. מיליון וחצי חיילים יהודים שירתו בצבאות בעלות הברית במלחמת העולם השנייה. שלא כמתנדבי היישוב, אלו אשר התגייסו ברחבי העולם לצבאות אחרים עשו זאת במסגרת חובתם האזרחית למולדתם ולפעמים תחת צווי גיוס חובה. גם אם בקרבם פנימה פיעמה תחושת שליחות מיוחדת מתוקף היותם יהודים, הרי לא היה לה משקל רב בשירותם, והיא לא הופגנה על ידם באופן מיוחד. נהפוך הוא - במקרים רבים הם הסתירו את יהדותם.⁶⁵

כאמור, מלבד העובדה שהיו הראשונים להיות חיילים ביחידות יהודיות אורגניות, היו החפריים הראשונים בעולם לשאוף, לדרוש ולקומם בשירותם הצבאי סממנים יהודיים ציוניים אשר היו ייחודיים להם, בהם דגל, שפה,

63 מתוך עדותם של האחים בויס - שלושה אחים שבויים.

64 13 פדויי שבי ארץ־ישראלים, בהם שמעון הכהן, אסיר שוסטרמן וחיים ברפמן, התקבלו לתה בארמון בקינגהאם ראה: "פאריטי" במסיבת תה", **הצופה**, 27.5.1945.

65 ראה הקדמה מאת רא"ל (במיל') חיים לסקוב בתוך: גלבר, **תולדות ההתנדבות**, עמ' ב.

סגל פיקוד עברי, המנון וסמלים עבריים. לחיילי חיל החפרים היו לא מעט הצלחות לאורך שירותם בימי ראשית המלחמה, ואולי החשובה מביניהן היא 'פרשת הדגל' שאותה שחזר בזיכרונותיו הסמל יוסף אלמוגי: נכנס לפתע המייג'ור... שיטחתי בפניו בקשה צנועה: להתיר לנו להניף את דגלנו לצד הדגל הבריטי. הסברתי לו שצעד זה יעלה מאוד את המורל... המייג'ור חכך בדעתו כמה דקות ואחר כך נתן את הסכמתו, בתנאי אחד - שהדגל הכחול לבן יהיה נמוך ברגל (30 סנטימטרים) מן הדגל הבריטי. כשתהיו אימפריה, ניחם אותי, יהיה אפשר להניף את שני הדגלים באותו הגובה... כשהנפנו למחרת את שני הדגלים, זה מתחת לזה, אחזה בכולנו התרגשות עצומה... לרגע היה אפשר לחשוב שאנו עדים להקמתה של מדינה יהודית ריבונית... השמועה פשטה במהירות בין יהודי קהיר וסביבותיה ורבים מהם באו לצפות במחזה והתרגשו.⁶⁶

הנפת דגל ישראל בקהיר בידי פלוגת חפרים ארץ-ישראלים בעת ביקור של צוות הפיקוד הבריטי בקיץ 1940. התמונה באדיבות 'ישראל נגלית לעין' יד יצחק בן-צבי, מתוך עיזבוננו של לוטננט נתן גרשוני **PAL/309259**, פלוגה 606 חפרים - מפדויי השבי

עוד בימי שירותם הצבאי הקפידו החיילים לציין את חגי ישראל, ואפשר למצוא לכך עדויות רבות בזיכרונותיהם ובתמונות אשר תיעדו את שירותם הצבאי. המפתיע הוא כי גם בימיהם הקשים ביותר בלב הקדרות (מֵאֶפְלָיָה), כשהם שבויים בידי גדול אויביהם, הקפידו החפרים לשמור

על זהותם היהודית ציונית ועל ציון חגי ישראל. עדויות רבות למאמצים שעשו השבויים בתחום זה אפשר למצוא בזיכרונותיהם, אחד מהם הוא עדותו של אלכסנדר גלנץ על אירוע קריאת מגילת איכה שערכו השבויים עם הגיעם למחנה השבויים המרכזי שבפולין בחודש אוגוסט 1941, סמוך לערב תשעה באב. בתום הטקס שרו החפרים את המנון התקווה. מפקד המחנה הגרמני, שסבר שהמזמור הוא חלק מהטקס הדתי, עמד דום גם הוא בזמן שירת ההמנון.⁶⁷

מנורת חנוכה שהכין אברהם דייגי בשנת 1944 במחנה שבויים בגרמניה. המנורה הוכנה משאריות של קופסאות שימורים שהגיעו בחבילות הצלב האדום. מתוך עיזבונו של קורפורל אברהם דייגי PAL/11020, פלוגה 602 של חיל החפרים הארץ-ישראלי – מפדויי השבי

אחד מהחגים המשמעותיים ביותר עבורם היה חג החנוכה. הם הכינו מנורות חנוכה מחומרים שמצאו במחנה, ערכו נשפים לציון החג, ובמהלכם העלו מחזות לכבוד החג וקיימו טקס הדלקת נרות חגיגי. לטקס הדלקת הנר הראשון הוזמן תמיד מפקד המחנה הגרמני אשר התכבד בהדלקת הנר

67 גלנץ, המאבק בכבלי השבי, עמ' 94.

הראשון בחנוכייה.

מרתק לא פחות היה מאבקם של השבויים לקבור את חבריהם, אשר נהרגו בימי השבי, קבורה צבאית רשמית. בכל הנוגע לחיילים הארץ-ישראלים שנהרגו בימי השבי, ביקשו הגרמנים לפטור את עצמם מכללי הטקס הצבאי, ולכן בתחילה נערכה קבורתם של כמה מחללים אלה בידי הגרמנים בחשאי וללא טקס צבאי סדור. החיילים הארץ-ישראלים, שאוגדו תחת הנהגת המש"קים, פתחו בשביתות רעב ובשביתות עבודה, תוך שהם הסתכנו רבות בחיכוך לא רצוי עם הגרמנים. בד בבד פעלה הנהגת פדויי השבי מול הצלב האדום כדי לקבל סיוע בהסדרת מצבם. ואכן, במקרים רבים הצליחו פדויי השבי להביא את חבריהם לקבורה צבאית מסודרת. בטקס הקבורה הצבאי, אשר ניהל כומר, הובל ארונו של החלל כשהוא עטוף בדגל הממלכה הבריטית על כרכרה עמוסת פרחים. בבית העלמין ירו הגרמנים לכבודו מטח כבוד, ומסדר כבוד של חבריו הארץ-ישראלים ושוביו הגרמנים עמד וחלק לו כבוד אחרון.

קברו של ריכרד אלטמן /PAL 6707/ ועליו, משמאל, סמל צלב הקרס. מתוך עיזבוננו של סרג'נט יעקב בן דב PAL/286, חיל ההובלה – מפדויי השבי

חיילים נשכחים ללא מדינה

אלפי יהודים מארץ ישראל, שרובם נמלטו זמן לא רב קודם מאירופה, ביקשו לתת כתף למאמץ המלחמה בגרמנים ומצאו את שורות הצבא הבריטי פתוחות וזמינות עבורם לכך. מרביתם של חיילי ראשית ההתנדבות שובצו כתומכי לחימה בחיל החפרים הארץ-ישראלי. לפעמים זה היה בניגוד מוחלט לקריאותיה הגלויות של הנהגת היישוב, אשר ביקשה לגייס את תושבי היישוב רק ליחידה עברית לוחמת בעלת היקף גדול. נפילתם בשבי בתום הקרב על יוון שיבשה את כוונתם להמשיך לתת כתף ללחימה בנאצים ובבוא העת להיות לוחמיו ומפקדיו של הכוח העברי הלוחם.

אבל בפועל, התגייסותם של אותם אלפי חיילים, באותו גל התנדבות עממי, יצרה מנופי לחץ פנימיים בתוך הנהגת היישוב וגם בקרב הפיקוד הצבאי הבריטי וסללה את הדרך לתנועה שהפכה למוסדרת וניכרת יותר בהיקפיה ככל שחלפו השנים. היו אלו ראשוני המתנדבים לחיל החפרים אשר קבעו עובדות בשטח עבור מתנדבי היישוב שבאו אחריהם. הם מיסדו עבורם את מעמדם כחיילים בעלי זהות יהודית-ציונית, אשר זכאים להפגין את זהותם על ידי שימוש בסממנים כמו דגל, שפה, המנון ופיקוד.

הקרב על יוון, שבו השתתפו החפרים, היה מוכר כמפלה צבאית בריטית, ובסופו נכשל גם פינוי כוח המשלוח. התקדמות המחקר ההיסטורי והצבאי לאורך השנים ביססה את ההבנה כי הקרב על יוון ועל כרתים גרם לעיכוב בפתיחתו של מבצע 'ברברוסה'⁶⁸ ועל כן מהווה את אחת מנקודות המפנה הראשונות של מלחמת העולם השנייה. כמה גורמים סייעו לכך, ואלו הם: עמידתה האיתנה של יוון אל מול הפולש האיטלקי במערכה הראשונה, דבר אשר הוביל להחלטתו של היטלר להיגרר אל תוך מלחמה וחזית שלא היו בתוכניותיו המקוריות; עמידתה של יוון במערכה השנייה ולצידה כבר כוח המשלוח הבריטי, שבמסגרתו הגיעו החפרים ליוון, אשר גרם לעיכוב בכיבוש יוון אותו תכנן היטלר לסיים בפרק זמן קצר, ובעקבות כך הביא לשיהוי ניכר בהמשך תוכניות המלחמה הגרמניות; האבדות הרבות שנגרמו לגרמנים, בעיקר בקרב על כרתים במערכה השלישית על יוון, אשר אף זכתה לכינוי 'בית הקברות של הצנחנים הגרמנים' מאחר שנהרגו,

68 במקום ב-15 באפריל 1941, כפי שתוכנן בתחילה, החל מבצע 'ברברוסה' ב-22 במאי 1941, בעיכוב של שישה שבועות.

נפצעו או נשבו בה יותר מ-6,500 חיילים.⁶⁹ אבדות אלו הובילו את הגרמנים שלא לפעול שנית באף חזית בטקטיקות שבהן נקטו שם.

לאורך שנים לא הבינו החיילים הארץ-ישראלים, ותיקי הקרב על יוון, את עוצמת השפעתו הצבאית של הקרב שבו לחמו על מהלכי המלחמה, ועל כן גם הצניעו את עובדת השתתפותם בו. לימי הלחימה הקשים שעברו על החפריים, אשר לא הוכנו ולא הוכשרו לכך, לטראומות הנסיגה ביוון, לרגעי הנפילה המשפילה בשבי ולמשבר האישי הגדול שעברו בארבע שנות השבי, היה משקל רב במוכנותם לספר את סיפורם למשפחותיהם. גם העובדה כי שירתו בצבא הבריטי, אשר עם תום מלחמת העולם השנייה הפך בארץ ל'אויב' ועם הקמת המדינה הפך להיות 'צבא זר', לא תרמה ליכולתם להנחיל את סיפורם בחברה הישראלית. כך יצא שלאורך שנים ארוכות לא הוכרו פדויי השבי רשמית על ידי מוסדות המדינה,⁷⁰ וסיפורם לא שולב במסגרות הנצחה לאומיות.⁷¹

נסיבות אלו ואחרות, בהן מורכבות הטיפול בשבויי מלחמה, תרמו, מי יותר ומי פחות, לחוסר יכולתם של פדויי השבי הנאצי לספר על המהפכים והתמורות הגדולים שקרו להם בימי שירותם הצבאי. אלו ואחרים מנעו מהם את הזכות להתגאות על שהניחו מסד משמעותי כל כך עבור מתנדבי היישוב שהתגייסו אחריהם לצבא הבריטי. אלו מנעו מהם לספר על כך שבימי מלחמת העולם השנייה הם היו הראשונים לממש את זכותו של כל ישראלי – להיות חייל יהודי ציוני היוצא להגן על מולדתו.

למידע נוסף וליצירת קשר עם פורום המשפחות:

<https://www.jewishpioneers.com>

---

69 יש הטוענים כי נתונים אלו אינם מדויקים, וכי מספר האבדות בקרב גדול יותר ואף אולי כפול.

70 לראשונה, רק בשנת 2005, בעקבות מאבק משפחותיהם של פדויי השבי הכיר משרד הביטחון רשמית בחיילים כפדויי שבי. הכרה זו זיכתה את מי שעדיין היה בחיים בקצבה חודשית קטנה. לעניין איתור מקום קבורתם של הנעדרים או שמותיהם של החללים האלמוניים מפרשה זו – נכון לרגע כתיבת שורות אלו, פעילות זו טרם יצאה לפעול.

71 פרט ליער פדויי השבי, אשר הקים פורום המשפחות מכספי תרומתם של פדויי השבי שניתנה עוד בשנת 1944 מתוך מחנות השבויים, אי אפשר למצוא בישראל הנצחות במרחב הציבורי לזכרם (שמות רחובות, אנדרטאות וכד'). סיפורם לא שולב בתוכניות הלימודים של משרד החינוך, ועד תחילת שנות ה-2000, עם הקמת מאגר המידע והאגף החדש במוזיאון בית הגדודים, אף מוזאון לא טיפל בהנצחת סיפורם.